

Dr. Garics Erika: A jiddis dicsérete

*is wu faranen noch ejrope,
zi is si blojs noch a geschtalt
fun ojssterlicher mitologie?
a ssatir in a fajchtn wald?
a levonehdiker ssod? A horn,
woss in tunkle welder schalt?*

*zi is si gor a modner schtern,
a hojcher, nit dergrajchter schtern
in iber-wolkndiker hojch,*

*woss schwimt in tunklendike ssfern
un zankt – un wet farnloschn wern,
un blajbn blojs a klang, a rojch?*

(Mendel Najgreschl, bécsi jiddis nyelvű költő)

A nyelvről és kultúráról

1. Lomir sich bakenen!

Ismerkedjünk: A jiddis ezeréves nyelv (Salomo Birnbaum), a 'jiddis' szó maga jiddisül 'zsidó'-t jelent, és a nyelv jelzőjeként csak hozzávetőleg száz éves használatra tekinthet vissza. Addig a nyelvet 'jüdisch' azaz zsidó-nyelvnek, 'Juden-Deutsch'-nak, azaz zsidó-német nyelvnek, illetőleg a maskilim (aufklärista) szóhasználatban 'Jargon'-nak nevezték. A zsidók maguk nyelvük meghatározására a 'Taitsch', ('loschn Aschkenas') esetleg, ritkán 'Jiddisch', leginkább a 'Mameloschn' szavakat használták.□

Jiddis – a Lexikon des Judentums (1967) meghatározása szerint – Kelet-Európa és Amerika zsidóságának a középkorban, a német zsidóság körében keletkezett népnyelve (un. 'Volksprache'). Innen került Csehországba és Lengyelországba, illetve terjedt el Közép- és Kelet-Európában, ahol az askenázi zsidóság profán nyelvénél fejlődött, a mai napig megőrizve – a szláv nyelvi környezet ellenére is – az eredeti idiómát, a középfelnémet szó- és formakészletet. Németországban a haszkala és az emancipáció folyamatával megszűnt a jiddis használata, Kelet-Európában viszont ez lett az anyanyelv, a mame-loschn, a hétköznapi nyelv, a Lashon haKodesh, / loschn kodesch – a szent nyelv mellett. A soáig tartott ez a virágzó korszak.

Ma, hivatalosan, veszélyeztetett nyelvként tartjuk számon, európai jelenléte gyakorlatilag néhány egyetemi tanszék programjára és hagyományőrző csoportokra korlátozódott, de meg kell jegyezni, hogy van egy európai ország, Svédországban, ahol kisebbségi nyelvnek számít. A 'jiddis kultúra' kifejezés a Közép- és Kelet-Európában a soáig fennmaradt askenázi zsidó kultúra keleti, nem asszimilálódott részét foglalja magába – ahogy erre az Európa Tanács Jelentés a zsidó kultúráról / 4. megfogalmazása is utal.

Ennek a világnak, a jiddischlandnak, a shtetl – stétl – világának, amelyet megtépázott részben az első világháború, részben a sztálinizmus, a Soá vetett véget, így mára a jiddis csaknem teljesen eltűnt Európából. Csaknem teljesen – a kevés még, illetőleg újra látogatható helyre, a volt „Ostblock” területére, ahol jiddisül beszélő kis közösségek maradtak fenn (néhány hely Ukrajnában, Odessza közelében, Csernovicban és környékén) illetve a kulisszaként újraépített helyszínekre manapság társasutazásokat szerveznek, sőt 2000-ben megjelent egy német zsebszótár sorozat (Kauderwelsch) 110. köteteként a „Jiddis. Szórol szóra” (Jiddisch. Wort für

Wort) című utiszótár. A kötet szerzője Arnold Groh, a berlini TU [Technische Universität] pszichológiával, irodalomtudománnyal és szemiotikával foglalkozó oktatója, aki az előszóban kifejti, hogy „sprachführere” [társalgási zsebszótár] „a megértés eszköze kíván lenni”, mégpedig ténylegesen, „utazás közben, amikor jiddist beszélő emberekkel találkozunk”. És mivel, ahogy írja „egy nyelv addig él, ameddig beszélik”, ily módon mi is hozzájárul(hat)unk ahhoz, hogy a jiddis fennmaradjon. (Azon kívül ezzel a gesztussal kifejezzük, hogy respektáljuk a jiddis kultúrát.) Ezért tehát ennek a könyvnek praktikus szóanyaga van, mint pl. gebn a kwetsch far a knepl, ami annyit tesz: 'megnyomni a computer egy billentyűjét'.

Áttételesen, mint motiváció és mint modell, bizonyos szinten az eszperantóban is jelen van a jiddis: Zamenhof, az eszperantó nyelv megalkotója is jiddis anyanyelvű volt, aki orosz, lengyel és német nyelvi környezetben élt. Számára a jiddis egyenrangú volt az említett nyelvekkel, habár érzelmileg erősebben kötődött hozzá, mit a többihez, fejlesztésével, ápolásával is foglalkozott. Tapasztalhatta, hogy a jiddis az Ukrajnában, Romániában és Magyarországon élő zsidóknak közös nyelve, az ugyanitt élő nem zsidóknak azonban nincs közös nyelvi eszközük egymás megértésére. Így az eszperantó kidolgozásakor Zamenhof számára a jiddis mint egy nemzetközi nyelv modellje jelenhetett meg.

2. Woß hert sich?

A jiddis nyelvvel illetve kultúrával való foglalkozás jellegét és lényegét a XX. században két évszám és a hozzájuk kapcsolódó – mindkét esetben intézményesített – iniciativa mutatja. Az egyik évszám 1908 – ebben az évben hívták össze jiddis nyelven alkotó írók, publicisták, mint Scholem Alechem, Perec, Nathan Birnbaum, Chaim Zhitlowsky, Scholem Asch, Matthias Mieses, Hirsch David Nomberg az Első Csernovici Jiddis Konferenciát, a jiddis nyelv védelmében. A konferencia közvetlen előzménye volt 1907-ben egy Matisyohu Mieses és Nahum Sokolov között heteken keresztül tartó vita arról, hogy melyik nyelv a zsidóság nemzeti nyelve: a héber vagy a jiddis. Ebben a vitában tehát, ami alapvetően nem nyelvi vita volt, hanem a zsidó (nemzeti) identitásról szólt, szembe került egymással a két nyelv. Ami nem is csoda, többek között azért nem, mert pl. a Monarchiában az 1900-ban megtartott népszámláláskor a nemzeti hovatartozás eldöntésének kritériuma éppen a nyelv volt, és a jiddis nem szerepelt a nyolc választható nyelv között.

A vitában az egyik álláspont szerint akkor is a héber köti össze a világ valamennyi zsidóságát egymással, ha sokan nem is beszélnek. A másik álláspont szerint csak egy nemzeti nyelv – hangsúly az egyen és a nemzeten is van –, azaz a jiddis képes megővni a zsidóságot az asszimilációtól. Ez az oldal a jiddisben vélte látni a nemzeti karakter kifejeződését. Döntő érvként szerepelt számukra az is, hogy az akkori világ zsidóságából – ca. 11 millió – 8 millióra becsülték azok számát, akiknek a jiddis az anyanyelvük volt. Elsősorban Birnbaum képviselte – a kulturális és nem a politikai cionizmus alapján – azt az álláspontot, hogy a keleti zsidóság (Ostjudentum) elég erős ahhoz, hogy rájuk alapozódjon a nemzeti identitás. A diaszpóra/galut, tehát a Palesztinán kívüli zsidó nemzeti élet tagadása szerint csak az asszimilációt segíti elő. „Israel geht vor Zion” volt 1905-től hangoztatott jelmondata. A vita nem egységes szempontok alapján, és erősen érzelmi alapokon folyt, a végére – ideiglenesen – a pontot a Csernovici

Konferencia tette föl: elismerte a jiddist hivatalosan is mint a zsidóság második nyelvét. (Az első természetesen a héber.) A határozat persze nem volt képes arra, hogy beszüntesse a héber és a jiddis közti „csatát”, pl. 1909-ben, Hamburgban, az orosz cionisták konferenciáján a jiddisül referálni óhajtó előadót szóhoz sem engedték jutni.

A másik, a jiddis sorsát meghatározni próbáló évszám 1996 – ebben az évben ült össze az Európa Tanácsnak az a közgyűlése, amelyen a 7489. sz. Dokumentum: „Jelentés a jiddis kultúráról” alapján fölvtették a jiddist a veszélyeztetett kultúrák közé. Az előterjesztő Emanuelis Zingeris (Litvánia) volt. A Közgyűlés javasolta azt is, hogy a Miniszteri Bizottság az Európa Tanács égisze alatt állítsa fel a „szétszórt kisebbségek laboratóriumát” (kutatóközpontját), mivel „a jiddis kultúra mára kritikusán veszélyeztetetté vált Európában. A jiddis nyelvet már csak egy eltűnőben lévő, szétszórt kisebbség beszéli”. Ugyanez a dokumentum javasolja azt is, hogy „lépéseket kell tenni a jiddis tanulmányok támogatására és a rohamosan elenyésző jiddis örökség rögzítése érdekében”, és ebben az erőfeszítésben kiemelt szerepet kell kapnia Európának. 1945 után ugyanis a jiddis kultúra és nyelv színtere elsősorban Amerika lett. Ide települt át az 1925-ben Vilnában megalakított YIVO (Jidischer Visnschaftlekher Institut), ahol a zsidó élet minden területét kutatták és dokumentálták.

Az 1908-ban, a Csernovici konferencián hozott döntés legitimizálta a nyelv pozícióját, lendületet adott a jiddis kultúra, azon belül különösen az irodalom fejlődésének; az Európai Tanács döntése már sajnos a muzeális jellegű gondoskodás jegyében született.

3. Wus machst?

Hozzávetőleg ezer éven át működött ez a kérdés, elsősorban Európában, de tulajdonképpen azon túl is, mint „varázsszó”, és változtatta ismerőssé az egyébként egymás számára idegeneket. Miriam Weinstein meséli Jiddis (Yiddish) címmel, angol nyelven, 2001-ben kiadott könyvében Amerikában élő szüleiről: rendszeresen, ötletszerűen utaztak a legkülönbözőbb városokba nyaralni. Megszólítottak valakit, mondjuk például Dublin, Johannesburg vagy éppen Taskent egy kis boltjában/utcáján és megkérdezték tőle („Valahogy úgy eszembe jutott” – mondta a mama): Wus machst? És máris „ejn richtiger landsman” – azaz hozzánk tartozó: [a landsman szó jelentése: honfitárs] – vált belőle. Honfitárssá válni a közös (természetes) nyelv használatában – azt jelenti, hogy a jiddis egyféle lingvisztikai hazaként szolgált a zsidóknak. (A konstruált nyelv: Zamenhof eszperantója nem képes betölteni ilyen funkciót.)

Csak becsléseket ismerünk, ezek szerint 8 – 11/12 millióra tehető azoknak a száma, akiknek az 1930-as évek végén Közép- és Kelet-Európában jiddis volt az anyanyelvük.

4. „Ich spreche zehn Sprachen – alle in Jiddisch.”

(„Tíz nyelvet beszélek – mindet a jiddisben.”)

Charles Rappaport, újságíró

A jiddis alapvetően a német nyelvből illetőleg a középfelnémet nyelvjárás(ok)ból fejlődött ki, nyelvtörténeti szempontból vizsgálva a német nyelv legközelebbi rokonának számít. Ezért sokan gondolják, hogy ha németül tudnak, akkor a jiddist is képesek érteni, esetleg még beszélni is. Kétségkívül a németből építkezik (építkezett) leginkább a jiddis; szókészletének hozzávetőleg hetven százaléka származik belőle, de az átvett szóalak egyrészt nem feltétlenül marad változatlan, továbbképzett formáiban héber illetve szláv eredetű toldalékok kapcsolódhatnak hozzá, és nem is mindig a mai fülnek magától értetődőnek tűnő jelentéskörben használható. Ilyen szó például a fartajtschen: mai, az eredetitől eltávolodott – esetleg éppen az 'eredeti', a zsidó ember számára a német nyelv otthonosságát őrző jelentésében 'jiddisre fordítani'-t jelent, a belőle kihallható deutsch szó itt németet, hanem 'jiddis'-t jelöl.

Grammatikai területen is találhatunk határozott különbségeket. Egyik legszembeötlőbb, hogy a jiddisben, a némettel ellentétben, kettős tagadást használunk. (Ik hob kejn sach nit gefunen.) Gondolhatjuk tehát, hogy német tudásunkkal értjük a jiddis szöveget, de mint arra Franz Kafka (aki szintén foglalkozott a jiddis nyelvvel, de még inkább a jiddis színházzal) a XX. század első éveiben figyelmeztetett egy szöveg helyes értelése és félreértése nem zárja ki teljesen egymást. Jól illusztrálja ezt az a történet, amelyet Doron Rabinovici mesél el egy regényében. (Ohnehin 2004)

Bécsben történt, a bécsi zsidó kulturális egyesületben, egy a kelet-európai antiszemitizmusról tartott szimpóziumon, amelynek keretében a Varsói Felkelésről is megemlékeztek.

A pódiumbeszélgetést komoly, nem zsidó emberek szervezték, olyanok, akik nem ritkán, büntudattól indítva, szükségét érzik, hogy nyilvánosan állást foglaljanak a zsidógyűlölet megnyilvánulásaival szemben.

A terem egyik részében egymás mellett ült az óskatolikus házaspár, tisztos polgárok, a kozmopolita, liberális nézeteiről ismert férfi, az egykori főnemesség tagja és a nemzetközi hírű farmakológuskutató, zsidó menyasszonyával. Kissé távolabb ultra ortodox családok, a férfiak kaftánban, pajeszosan, kipával, az asszonyok hosszú szoknyában, parókában. Ők Eljahu Blumental rabbinak, a varsói gettó túlélőjének beszédére vártak. A rabbi Franciaországban élt az egyik zsidó szellemi iskola idolként. Most egy sarokban kuporog, a haszidok viseletében: hosszú, fekete selyemkaftán, prém streimel. Barázdált arcát hosszú, fehér szakáll és pajesz keretezi. [„Eredeti csomagolás”- mondja róla az egyik szereplő.]

A két igen különböző csoport között áldogáltak azok, akik semelyik oldalhoz sem tartoztak, hidat vagy talán válaszfalat alkotva közöttük. Nevetgéltek, vidáman „traccsoltak” egymással. Itt ültek az izraelita kulturális egyesület tagjai, akik nem különösebben foglalkoztak a vallás dolgaival, de zsidó szervezeteknél dolgoztak, zsidó folyóiratokban publikáltak, és rendszeresen látogatták az aktuális emlékünnepeket.

Tehát Blumental rabbi is részt vett a pódiumbeszélgetésben. Amint megszólalt, a hallgatóság morajlani kezdett. Az idős tudós ugyanis nem németül, hanem gyönyörű, tiszta jiddis nyelven kapcsolódott be a vitába. A nem zsidók nem ismerték (fő)l ezt a nyelvet. Számukra a „jiddeln” azaz a „zsidós”-német jelentette a jiddist: a német nyelv éneklős, kissé torzított változata, ami igazában az antiszemiták dikciója. Amikor Blumental megkérdezte, hogy beszélhetne-e az anyanyelvén, beszélgetőpartnerei fellelkesültek ettől az ötlettől, azt remélvén, ez a kuriózum, a „zsargon” használata még érdekesebbé teszi a rendezvényt. Hamar rájöttek, hogy az osztrákok számára a rabbi beszéde, a varsói jesivában tanult jiddis, nem érthető, ezért megbíztak egy kezdő judaisztika hallgatót a tolmácsolással.

És várták, hogy a szemtanú meséljen az ellenállás hőseiről, az elhatározásról, hogy fegyvert

ragadnak, hogy ne haljanak meg védtelenül, ezáltal is mutatva a világnak és az eljövendő generációknak, hogy a zsidók meg tudják védeni magukat, és nem született áldozatok. A rabbinak azonban nem állt szándékában a vallástalan cionistákat, a baloldali felkelőket dicsérni. Az ortodoxok – elveiknek megfelelően – nem is vettek részt a felkelésben. A felkelők az ő, tehát az előadó számára nem voltak hősök – érzékeltette, csakhogy választékos jiddis nyelven: kettős tagadást használva. (weren gar kejne helden nicht gewesen) A tolmács, zavarodottan a nem megfelelő tartalomtól – a varsói gettólázadás emlékünnepe volt! – a német nyelv szabályai szerint fordított, tehát mindent ellenkezőleg. Hősök voltak, bátrak voltak. A terem ortodox közönsége nem a tolmácsra figyelt, hanem a rabbira, a nem zsidó közönség viszont a tolmácsra volt utalva. Mindkét oldal elégedetten bólogatott, mindenki azt kapta, amit várt. Csak a középső csoport, a sem ide, sem oda nem tartozók, akik a beszédet eredetiben és tolmácsolásban is követték, mozgolódtak. A felháborodott közbeszóló, akinek fontos volt az úgynevezett „igazság”, csak zűrzavart keltett, mert azok, akik csak az egyik szöveget értették, nem tudták, mit akar. Miután ő elment, helyreállt a „rend”, a két csoport továbbra is mást hallott – de azt, amit hallani akart, és ami megerősítette abban, amit hinni akart.

Az is eltér a némettől a jiddis mondat szerkezetében, hogy a jiddisben az összetett (időbeli segédigéből és a főigéből álló) állítmány nem fogja keretbe a mondatot, hanem egységet alkot a mondat belsejében. Ilyen szerkezetű mondatokban beszéltették a német irodalomban a zsidó szereplőket antiszemita érzelmű szerzők műveikben, például Gustav Freytag Soll und haben című regényében. [Tartozik és követel címmel jelent meg magyar fordításban, 1928-ban.] A német irodalmi nyelvet, a „Hochdeutsch”-ot mércének tekintve ez a jelenség grammatikai pontatlanságnak, nyelvi pongyolaságnak hat, és megerősíthet abban a hitben, hogy a jiddis nem egyéb, mint a német nyelv eldurvított-elcsúfított változata: zsargon. Zsidó oldalon is élt ez a szemlélet: a XVIII. században, a haszkala írói is zsargonnak tekintették a nyelvet, és arra buzdították zsidó olvasóikat, hogy a „tisztá” német nyelvet beszéljék, írásra – olvasásra pedig a hébert használják.

A jiddis „keverék”-nyelv, alapvetően négy nyelvből – német, héber, szláv és kis mértékben román – származik, illetve újabban az amerikai angol nyelvből. Előfordulhat, hogy egyetlen szóban többféle nyelv elemei keverednek. Szláv vagy héber eredetű szavak kaphatnak német végződést, vagy fordítva, német, de akár latin eredetű szónak lehet héber mintára képzett többes száma: naronim, doktorjim. A schlimasnik szóban a schlimm német, a masal héber-arám, a –nik szláv elem. A nyelv – ellenkező híresztelések dacára – ma is él, a mai kor jelenségei is reflektálódnak benne, mint pl. az email a blitzposcht szóban. Hiszen a zsidó száznak ízlik a jiddis szó – tartja a mondás.

5. A jid hot lib dem geschmak fun a jidisch wort in sajn mojl.

A XIX. századtól kezdve, Kelet-Európában igazi szerepéhez jutott a jiddis, mint önálló nyelv. Sokan beszélték – 1900 körül a világ zsidó népességének ca. 61 %-a, 1939-ben ca. 46%-a. De „Jiddisország”, mint politikai képződmény, olyan ország, amelynek ez lett volna hivatalos nyelve, nem volt. (Birobidzsán nyelve volt a jiddis – de ez másik történet.) Van viszont egy könyv, aminek a címe Yiddishland. A Hazan kiadó jelentette meg 1999-ben, szerzői Gérald

Silvain és Henri Minczeles. A kötet tematikusan rendbe szedett képeslapgyűjtemény, és ebből hiánytalanul összeáll az egykori Jiddisország, a jüdischkeit világa, aminek egyébként másik dokumentációja is van: Roman Vishniac fotói. Őt a német zsidók segélyegyesülete kérte fel 1935-ben, hogy dokumentálja a hagyományos kelet-európai életformát. Három éven át, 1936-tól 1939-ig utazgatott és megközelítőleg tizenhatezer – szenzációs – felvételt készített a schtetlben Lengyelországban, Magyarországon, Szlovákiában, a balti államokban és Fehér-Oroszországban. A megmaradt és New Yorkba el- és kimentett kb. kétezer fotóból később, az 1960-as években, már mint a New York-i Jeshiva Egyetem biológia-professzora, kiállításokat rendezett.

És volt jiddis nyelvű nemzeti kultúra, magas és kevésbé emelkedett is: szokás- és hagyományrendszer, iskola, irodalom, sajtó, színház, mozi, sőt saját szórakozási formák, divat, konyhaművészet – de, ha jól meggondoljuk, mindez „csak” egy dialektus terméke: a jiddis nyelv valójában mindig is dialektusokban létezett!

A nyugati jiddis már a XVIII. század végére kihalt, a keleti jiddis(dialektusok) viszont hallatlanul fellendültek, és ezen a nyelven született meg az irodalom, amit ma jiddis irodalomként tartunk számon. Az irodalmi nyelv, a helyesírás kérdését egyébként igen életszerűen kezelték (XIX. század), illusztrálásul rövid idézet a Jüdische Volksbibliothekből: 1. Írj úgy, ahogy beszélsz. 2. Írj úgy, hogy mind a lengyel, mind a litván zsidók megértsenek. 3. Írd különböző módon az egyforma hangzású szavakat, amelyeknek a jelentése különböző.

Azt, hogy mikortól beszélhetünk önálló jiddis nyelvről, nem tudjuk pontosan megmondani. Hans Peter Althaus, trieri jiddisztika professzor „Sozialdialekt”-nek (társadalmi dialektusnak – tehát nem földrajzi, hanem a társadalom szerkezete szerinti különbségeken kialakuló dialektusnak) nevezte a jiddist, amely az idők során fokozatosan alakult önálló nyelvvé, saját dialektusokkal; lexikával és grammatikával. Ez a folyamat német nyelvterületen játszódott le, nagyjából párhuzamosan a holland nyelv kialakulásával. Rajna menti városokba zsidók már igen korán érkeztek, még a rómaiakkal jöttek, részben velük is távoztak. Speyer, Worms, Mainz, Trier és Regensburg azok a városok, amelyekben bizonyíthatóan a legkorábban éltek zsidók: askenázok, akiket a középkori rabbinikus irodalomban héber szóval Aschkenáznak nevezett „Németföld”, német nyelvterület után hívtak így. A már az első keresztes hadjáratok idején (1096; 1146-1147) kialakult üldözések és az 1348-1349-es pestisjárvány miatt rájuk erőszakolt bűnbak szerep, a pogromok elől, valamint társadalmi helyzetük bizonytalansága miatt menekülve Keletre vették útjukat, elsősorban Lengyelországba, Litvániába.

Jámbor Bolesław herceg beváltotta a hozzá fűzött reményeket, 1264-ben a kaliszi statútumban privilegizálta a zsidókat. A XIV. és a XV. században azonban itt is üldözések és vérengzések teszik bizonytalanná helyzetüket. Litvániából elüldözik, majd visszahívják őket. A legfontosabb települések Brest, Troki és Grodno voltak. Ebbe az új szláv környezetbe az askenázok magukkal vitték nyelveiket: a hébert és azt a nyelvet, amelyet Askenázban a mindennapokban használtak, amelyet ma jiddisnek nevezünk. A hébert pozíciója – a Tóra nyelve és a világ teremtéséé, azonkívül sokáig ez az írott nyelv – megőrizte az elhasználódástól, a hétköznapi nyelvét viszont tovább lehetett gazdagítani, pl. a szláv nyelv elemeivel. A jiddis elnevezés csak a XX. század óta használatos, az angol 'Yiddish' szóra vezethető vissza. Az angol kifejezés a XIX. század utolsó évtizedeiben keletkezett, a 'jüdisch': zsidó jelentésű német szó angolosításából.

A jiddis legfontosabb jellegzetességei tehát, hogy középfelnémet nyelvjárási gyökerei vannak, de önálló nyelvvé fejlődött, s mint ilyen, önálló, sajátos kultúra hordozójává és kifejezőjévé vált. Hosszú ideig német nyelvterületen használták ugyan, de fejlődése a zsidó közösségek részben

a vallásból fakadó, részben kényszerből kialakult (kialakított) zárt közösségi életformájának megfelelően a keresztény környezet által használt német nyelvtől és annak kultúrájától függetlenül fejlődött. A jiddis tehát a galut, a diaszpóra terméke, a gettó-lét hozadéka. Gyakran visszatérő közhely, hogy a zsidók vándorlásuk során mindig magukkal viszik, ezáltal meg is őrzik üldöztetésük nyelvét. (Lásd J. Roth, E. Canetti) A jiddis esetében is ez történt. Először „gettóba” zárva, majd „emigrációba” kényszerítve vált a kelet-európai zsidóság „privát” nyelvévé. Tehát a ca. XVI. századtól megjelenő német irodalmi nyelvtől, az un.

’Hochdeutsch’-től (és a többi német nyelvjárástól) alapvetően függetlenül fejlődött, ami azt eredményezte, hogy a jiddis világosan megkülönböztethető a mai német nyelvtől, nyelvtudományi kritériumok alapján is önálló nyelvnek tekinthető. A jiddis középkorban kezdődő, a német dialektusoktól divergáló fejlődését erősítette az írásbeliség jelenléte: a zsidó közösségekben a német dialektus rögzítésére is a héber írást alkalmazták.

Összefoglalva tehát a jiddis a középkorban, a diaszpórában keletkezett, a Rajna felső folyásánál, Elzász területén, úgy 1000 körül. Német nyelvjárásból fejlődött, már nem német területen, önálló nyelv, amelyet sokáig nemcsak a keresztény szemléletű környezet nézett le, hanem maguk a nyelv használói is, mint „zsargont”.

De volt még egy másik, szintén nem túl hízelgő elnevezése: „Weiberteutsch”, női nyelv, utalva ezzel arra, hogy a jiddis nyelvű írásbeliség tulajdonképpen – mondja a mítosz – tudós férfiak által a nők számára készült, akik a héber betűket tudták ugyan olvasni, de a nyelvet nem értették. Mechanikusan olvasták a héber betűs héber szöveget, értőn viszont a héber betűs, de jiddis nyelvű imádságokat. Az ő számukra ugyan az igazi tevékenységi kör a házon belül volt a schtetlben, és a tanulás-tudás is csak mint peremvidék jelenhetett meg világukban, intézményesítve napi két órában a leány chejder – héder – néhány éve alatt, és elvárásként megjelenítve az imádságok olvasni – és néhány levél írni tudásában. Az, hogy a lányokra nem vonatkozott a tanulás parancsa egy olyan korban és olyan közösségben, amikor a tudás tartalma szigorúan elő volt írva és körül volt határolva, nagyobb szabadságot jelentett a nők számára pl. az olvasás terén. Ez pedig megfelelő lendületet adott a szerzőknek – elsősorban férfiaknak – arra, hogy ellássák őket az általuk kíváncsúnak tartott irányultságú olvasnivalóval. Állítólag így született a jiddis nyelvű irodalom egy jó része.

Ma már elcsitulni látszanak a jiddis körüli csatározások. Sokan a nyelvet ideológiai megfontolások nélkül, idegen nyelvként, esetleg némi nosztalgiától vezérelve tanulják, azért, hogy rajta keresztül közelebb kerüljenek egy letűnt világhoz, illetve, hogy autentikusabb tudásra tegyenek szert róla.

2006 telén távozott közülünk a jiddis nyelv és kultúra szerelmese, a nagyszerű jiddis nyelvkönyv szerzője, a sokak által ismert és nagyra tartott bécsi professzor, Jakob Allerhand. Az ő emléke előtt tiszteleg ez a kis írás.